

HUOMAUTUKSIA TEOREETTISEN SYNTAKSIN KÄYTÄNTÖÖN

Kysyttäessä syntaksin ammattilaiselta, mitä syntaksi nykyään on, luonnehdinta useimmiten ensin pyörii tovin vastaajan kielellä ja lopulta muotoutuu ainakin jonkin verran epämääräiseksi. Yhtenäistä kuvaa syntaksista onkin vaikea saada; se on ehkä tarpeetonkin, mutta toisaalta syntaktisessa tutkimuksessa on jännitteitä eri lähestymistapojen välillä. Esimerkiksi seuraavat tavallaan erilliset seikat heijastavat samoja ongelmia syntaksin nykytilanteessa.

1. Syntaksi muuttuu nopeasti: se abstraktistuu ja monimutkaistuu, mistä seuraa pirstoutumista ja koulukuntakohtaistumista. Tavallaan syntaksi juoksee itsensä hengästyksiin niin, että on epäselvää, ratkaistaanko ongelmia nykyään enemmän tai paremmin kuin ennen, esimerkiksi onko todella edistytty eksistentiaalilauseen tai vertailurakenteiden kuvauksissa. Uusien käsitteiden tulvassa on myös vaikea saada selvää, ovatko käsitteet todella uusia vai onko niillä vain uudet nimet ja mitä suhteita niillä on keskenään. Esimerkiksi luonnehtiessaan teknistä termiään *luvallisuus* Nikanne esittää esimerkkitapauksena objektin:

Valittujen (eli valenssinmukaisten) määritteiden luvallisuus perustuu luonnollisesti valintasuhteseen: esimerkiksi objektilla on lupa olla lauseessa, koska se tyydyttää transitiiiverbin tarpeen saada objekti rinnalleen. (1997: 341.)

Vilkunan mukaan objekti on

Verbin täydennys, joka on partitiivissa, -n-sijassa, nominatiivissa tai t-akkusatiivissa. (Tämä tarkka määritelmä on vain termihakemistossa 1996: 340.)

Määritelmien pohjana ovat tunnetut pakollisuus ja kieliopillissijaisuus, mutta minkä Vilkuna ilmaisee termein *täydennys* (ja sen edellyttämä *pakollisuus*), Nikanne ilmaisee termein *luvanvaraisuus* ja *tarpeentydytys*. Määritelmät ovat (deonttis)loogisesti palautettavissa toisiinsa: niillä siis ilmaistaan samanlaista välttämättömyyttä ja mahdollisuutta, ja molemmat poimivat saman oliojoukon maailmasta. Niiden erot ovat metaforisia.¹

2. Syntaksin tutkimusala laajenee kirjoitetusta yleiskielestä uusiin kohteisiin, jolloin muun muassa herää kysymys, seuraako puhutun kielen tutkimuksesta sietämättömiä vaatimuksia tiukoille teorioille.

3. Minua on viime aikoina usein oikaistu, kun olen puhunut formalisteista tai formaalista lingvistiikasta: pitäisi sanoa teoreettinen lingvistiikka. En ole saanut selvää, onko muunlaisen lingvistiikan tarkoitus sitten olla esimerkiksi teorialontta, epäteoreettista, esiteoreettista vai ehkä käytännöllistä tai sovellettua. Oikaisut eivät selvästikään ole olleet pelkästään terminologisia.

4. Lauseopin (yliopisto-)opetuksessa ja oppimisessa on hämmennystä, mikä näkyy muun muassa kurssien suurina keskeyttämisprosentteina ja pahamaineisuutena² ja siinä, että monet kokevat syntaksin lopulta jäävän hieman irralliseksi muusta opiskelusta.

Tällaisista asioista on kuitenkin hieman vaikea saada otetta, kun periaatteellista keskustelua ei koskaan käydä. Paremmen näköalan syntaksiin saakin lähilukemisella ja katsomalla, mitä eri lähestymistavoista puuttuu. Irja Alho sanoo artikkelissaan (1997) tavalista enemmän: hän esittelee syntaksin nykytilaa tiiviisti sekä pohtii sitä lähinnä kouluopetuksen perinteen ja uusien tulevaisuudennäkymien valossa. Uskon Alhon edustavan muitakin kuin itseään — muun muassa monia Siron näkemyksiä (1996) — ja lähestyn seuraavassa muutamia syntaksin kysymyksiä Alhon artikkelista käsin.

Artikkelin mukaan kielioppia pidetään (koulussa) yhä melko lainomaisena, tyhjentävänä ja muuttumattomana. Näin osittain lienee, vaikka Alhon käsittelemät esimerkit ovatkin vähän vanhoja (Setälä, Nieminen ja Ojajärvi 1968, Siro 1964). Syntaksin opettamisessa kouluissa on siis omat perinteiset taakkansa, mutta niihin en kuitenkaan puutu tässä suoraan.

Ratkaisuksi Alho esittää joustavaa kielioppia, rakennekohtaisiin erilaisiin teoreettisiin ratkaisuihin perustuvaa kompositiota. Hän puhuu myös lausekkeiden puolesta, dependensisuhteista sekä semantiikan ja syntaksin läheisestä suhteesta, siitä miten lauserakenne motivoituu kompleksisen merkityksen rakenteesta. Periaatteet ovat samanhenkisiä kuin kielioppityöryhmällä (Kieli ja sen kieliopit 1994) tai Vilkunalla (1996), ja kaikesta huolimatta sanoisin myös, että käytäntö on pitkälle sama kuin Hakulisella ja Karlssonilla

¹ Pessimisti voisi jopa arvella, että Vilkunan (1996) perusteellinen työ käsitteiden systematisoimiseksi on lyhytaikaista, jos syntaksi suomen ulkopuolella muuttuu samaa vauhtia kuin se on viime vuosikymmeninä muuttunut. Deskriptiivisen kieliopin työryhmän työ eroaa tästä. Se on perinteisempää, vähemmän teoreettista, joten sille voi ennustaa samanlaista asemaa ja pysyvyyttä kuin Quirkin ja muiden kieliopille (1972).

² Kokemukseni ovat Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen ja suomen kielen laitoksilta, siis laitoksilta, joissa lauseoppia opetetaan suhteellisen teoreettisesti.

(1979), siis teoreettinen heterogeenisuus, vaikka tämä teos onkin joiltain osin vanhentunut. Esimerkiksi Kauppinen (1997) ilmeisesti ottaisi kieliopin opetuksessa laajemmin huomioon keskusteluntutkimusta ja pragmatiikkaa kuin Alho.

Alhon kirjoituksen määrittelyt herättävät myös muutamia kysymyksiä. Siinä näyttää vihjattavan eräitä (mahdollisesti näennäisiä) vastakohtaisuuksia turhan teräviksi; näitä esitelen seuraavassa. Kysymyksiä on herännyt ja vihjauksia on toki kuultu ennen Alhon artikkeliakin. Tämän kirjoituksen tarkoitus on herättää nyt keskustelua syntaksin perustasta, siis sen primitiivikäsitteistä ja aksiomista sekä tavoitteista opetuksessa ja tutkimuksessa.

TEORIABASAARI

Seuraavassa tekstikappaleessa on monta kohtaa, joista pääsee erilaisiin koviin kysymyksiin:

Kielioppi on vallannut oman alueensa myös tutkimuksen piiristä. Teoreettinen kielitiede nimittäin sisältää kieliopin tutkimuksen. Silloin kieliopilla tarkoitetaan nimenomaan kielen rakenteen täsmällistä kuvaamista. Syntaksin tutkimuksen näkökulma eroaa lauseopin kirjoittajan näkökulmasta siinä, että tavoitteena ei ole valmiiden lauseiden tyhjentävä eritteleminen, vaan kielessä olevien syntaktisten toimintaperiaatteiden ja yhteispelin selvittäminen [morfosyntaksin ja semantiikan/pragmatiikan välillä]. – – Useinkaan tutkija ei yritä esittää kattavasti koko kielen rakennetta siksi, että se on mahdoton tehtävä, vaan hänen tarkoituksenaan on puhua jostain kielen rakennepiirteestä täsmällisesti jonkin teorian olettamuksista käsin. Tutkittava kieli ei ole ensisijaisesti tutkijan ulkopuolella vaan olennaisesti tutkijan omassa tietoisuudessa. – – Kielet eivät ole rakenteellisina järjestelminä helposti hahmotettavia eivätkä pysyviä. Miksi tutkija olisi kiinnostunut käyttämään elämänsä sellaisen järjestelmän kuvaamiseen, joka voitaisiin kuvata täydellisesti parisataasivuisessa kieliopissa. (Alho mas. 515–516.)

Alhon mukaan (koulussa harjoitettavan) lauseopin joustavuus olisi toisaalta pyrkimättömyyttä kuvauksen tyhjentävyyteen, toisaalta sallivuutta valita kuvausvälineitä erilaisista teorioista syntaksin eri kuvauskohteisiin, siis teorioidenvälisyyttä.³ Nimenomaan lauseenjäsennyksen Alho esittää kattavuuteen pyrkivänä ortodoksisena pakkopaitana. Teoreettisen syntaksin tyhjentävyyssyrkimyksistä tai ratkaisujen yksikäsitteisyydestä hän ei mainitse mitään, mistä seuraa mahdollisuus tulkita ne suhteellisen liberaaleiksi lauseenjäsennykseen verrattuna (ks. myös pitkää lainausta s. 57).

Käsittääkseni kuitenkin jokainen teoria pyritään saamaan siten tyhjentäväksi, että se kattaa mahdollisimman suuren ilmiöjoukon mahdollisimman yleisillä mutta sopivilla käsitteillä: tuskin lausekerakennekieliopin tekijä on välinpitämätön sen suhteen, käsittääkö hänen kielioppinsa kvanttorilausekkeet vai ei. Varsinkin formaalissa — tai siis teoreettisessa — syntaksissa on ollut pyrkimystä kattaviin ja tyhjentäviin teorioihin, maksimaa-

³ Hakulisen ja Karlssonin (1979) Nykysuomen lauseoppia on varsin vaikutusvaltainen tutkimuksessa ja yliopistojen opetuksessa. Sillä on keskeinen asema muun muassa siinä, mitä asenteita opettajilla muodostuu kielioppia kohtaan. Olisi ollut kiinnostavaa pohtia senkin joustavuutta ja teoreettisuutta sekä suhdetta kieliopin jäännöksettömyyteen.

lisiin yleistyksiin. Esimerkiksi generatiivisuuden idea on sellainen: generatiivinen kielioppi generoi kaikki kielen lauseet ja vain ne.

Alhon mukaan »perinteisessä lauseopissa kielen rakenne esitetään valmiina, kun taas joustavan lauseopin tarkoituksena olisi antaa keinoja löytää myös ongelmia ja perustella niille mahdollisia vaihtoehtoisia ratkaisuja» (mas. 512).⁴ Kun kuvataan ilmiötä teorian puitteissa, on teoria käsittääkseni valmiina (ja mahdollisimman kattavaksi tehtynä) ja se otetaan annettuna. Perinteisessä lauseenjäsennyksessä on usein todella yritetty jäsentää kaikki ongelmatapauksetkin, mutta syyttäisin tästä mieluummin jäsentäjiä kuin jäsenystä.⁵ Sitä paitsi ongelmatapauksia, vaikkapa suomen eksistentiaalilausetta, on aina pohdittu ja niille on esitetty eri kuvausvaihtoehtoja. Tuskinpa myöskään esimerkiksi generatiivisessa perinteessä eri aikoina muodissa olleet universaalit olisivat pakkopaitoina lauseenjäsennystä löyhempiä, vaikka ne ovatkin toisenluonteisia muun muassa abstraktiutensa takia ja siksi, että perinne muuttuu niin nopeasti, ettei mikään oikein vakiinnu.

Toisaalta (opetuksen) joustavuus olisi vapautta kuvata eri ilmiöitä eri teorioiden mukaan. Joustava lauseoppi on kooste eri aineksista, ja käsittelytapa on valittu kohteen mukaan. Alho saa joustavan kieliopin näyttämään joustavalta ja täsmälliseltä yhtäaikaan: voi joustavasti valita täsmällisistä vaihtoehdoista.⁶

Teoreettinen syntaksi ei ole tällaista koostamista (mas. 516). Teoreettisessa lingvistiikassa toimitaan tietyn systeemin (teorian) puitteissa, joka sisältää peruskäsitteitä ja johdettuja käsitteitä ja niiden välisiä suhteita, ja kuvauskieli painottuu. Tämä on nähdäkseni yksi kohtalaisen yleinen näkemys teoriasta. Fennistiikassa tällaista kantaa lienee selvimminkin edustanut Paavo Siro (1964, 1996). Siinä on järjeä: saadaan systemaattinen käsitys jostain ilmiöstä, sen sisäinen rakenne. Käsitteet pyritään määrittelemään jollain tavalla optimaalisesti (systeemin sisällä), eikä teoria välttämättä sisällä merkityspostulaatteja, joilla termeille määritellään vastaavuus systeemin ulkopuolelle (ks. myös alaviitettä 10 s. 59). Teoreettinen syntaksi ei siten ole joustavaa.

Joustava lauseoppi taas ei kokonaisuutena ole teoreettista, koska sen taustalta puuttuu yhtenäinen teoria eivätkä eriperäisten käsitteiden alat ja rajat määrity teoreettisen kieliopin tapaan täsmällisesti.

Alho käyttää sanaa *teoria* yhdessä sen merkityksessä, luonnontieteellisperäisessä. Ihmistieteissä teorialla tarkoitetaan useammanlaisia systeemejä, ja esimerkiksi puheaktien teoria, sukupuuteoria tai aaltoteoria muistuttavat asian luonteen takia usein enemmän ajatusrakennelmaa kuin eksaktia matemaattista mallia. Tällaiset ihmistieteiden teoriat eivät välttämättä sisällä eksplisiittisyyttä tai kvantitatiivisia termejä lainkaan. Monia kielen il-

⁴ Alhon mukaan moniarvoisuus on teoreettisuuden sivutuote: »Syntaksin teoreettisen tutkimuksen lisääntymisellä näyttää olevan se seuraus, että enää ei kielenkuvauksen realistisena tavoitteena pidetä täydellistä oppia kielen rakenteesta» (mas. 519). Esimerkiksi pragmatiikassa kuvauksen epätäydellisyys on huomattu teoreettisesta syntaksista riippumatta, se on jo hyvän aikaa ollut kuvauksen arkipäivää ja usein jopa ei-triviaalin tutkimuksen edellytys.

⁵ Sanoessaan, että »perinteisen lauseopin hyvä puoli on siinä, että lauseen jäsentäminen voidaan suorittaa systemaattisesti ja mekaanisesti» (mas. 516) ja jättäessään sanomatta, millaisia teoreettiset lingvistit ovat, Alho tulee tulkintani mukaan vihjanneeksi, että teoreettiset lingvistit ovatkin moniarvoisia humanisteja ja että perinteinen lauseoppi on matemaattista ja ymmärtämätöntä. Sanoisin kuitenkin, että Alho puhuu (luonnontieteessä yleisestä eksplisiittisyydestä, jota lingvistiikassa harrastavat formalistit ja komputationalistit.

⁶ Sivuuatan nyt tässä ankaran kysymyksen siitä, kuinka täsmällisenä kieltä ja kielitiedettä pitäisi pitää. Itse tinkisin vaihtoehtojenkin täsmällisyydestä ja pitäisin mieluummin käsitteitä ja sääntöjä sumeina (Kelomäki 1991). ▷

miöitä — esimerkiksi puheakteja tai kielen muutosta — onkin mahdotonta kuvata eksaktisti tai kvantitatiivisesti tai sitten tulos on mitäänsanomaton (teoriatyypeistä ks. esim. Niiniluoto 1980: 192–202).

Teoria on arvoaltainen sana ja keskeinen käsite tieteessä. Siksi on arvottavaa jakaa lauseiden tutkijoita teoreettisiin ja muihin, joille ei sitten anneta mitään määritettä. Tieteenalan tieteenihanne, tutkimusasetelma, lähestymistapa, rajat, keskeisalue jne. määrittävät myös siitä, miten ja miten päättäväisesti niistä puhutaan. Siten puhe teoriasta on helposti tieteenparadigmaattinen performatiivi: teoria on huomattavalta osin sitä, mitä sen sanotaan olevan. Kuin itsestään puhuja poikkeuksetta jää määrittelemänsä teoreettisuuden sisäpuolelle.

Käsitteiden määrittely on aivan jokapäiväistä ja useimmiten neutraalia, eikä sillä tietoisesti pyritä toisten ihmisten tai kysymysten poissulkemiseen. Rajatapauksissa ja tieteenhistorian taitekohdissa määrittelyn vaikutus sitä vastoin on huomattavissa, varsinkin silloin kun kiistellään tieteen suunnasta ja pohditaan peruskysymyksiä.

1970–1980-lukujen vaihteessa käytiin vilkasta keskustelua kielitieteen ja kielen luonteesta (esim. SKY 1981). Silloinkin tuli eräissä puheenvuoroissa lingvistiikka tai osa siitä määritellyksi epäkypsäksi tai jotenkin teoreettisesti vajaaksi (luonnontieteisiin verrattuna): filosofi Matti Sintonen (1981) huomautti, että lingvistiikasta (TG-teorialta) puuttuu teoreettinen ydin, jolla hän tarkoitti kattavaa formaalia systeemiä, ja näin lingvistiikka oli siis hänen mukaansa esiteoreettista.⁷

SYNTAKSI, NORMI JA LAUSEOPPI

Artikkelissaan (1997) Alho erottaa lauseopin ja syntaksin: »Tässä yhteydessä teen kuitenkin eron lauseopin ja syntaksin välille niin, että lauseoppi on systemaattinen kuvaus kielen rakenteesta, syntaksi taas kielen todellinen rakenne» (mas. 513). Näin kova realismi johtaa ongelmiin, varsinkin epistemologisiin.

Ensinnäkin: missä mielessä todellinen? Ovatko kielen rakenteet mahdollisesti platonisia ideoita, sosiaalisia konventioita, joitain myötäsyntyisiä rakenteita ideaalisen tai todellisen puhujan päässä vai mitä? Miten ne tunnetaan? Liittyykö empiirinen tutkimus tähän mitenkään?

Alhon mukaan (mas. 515) syntaksin *tutkimus* puhuu syntaksista, lauseopin *kirjoittaja* tekee siitä kuvausta (mahdollisesti johonkin tarkoitukseen). Lauseopillako ei ole tutkimusta eikä syntaksisella tutkimuksella subjektia? Koska syntaksin tutkijakaan ei voine puhua rakenteista suoraan, ilman käsitteistystä ja kuvausta, jää epäselväksi, mikä ero syntaksilla ja lauseopilla lopulta on käytännössä. Kokonaisuutena tekstistä implikoituu, että syntaksin tutkija tietää paremmin.

Jos lauserakenteet olisivat todellisia objektiivisessa mielessä, siis tutkijasta riippumattomia, (ja jos ne voitaisiin tietää), eivätkö nämä »todelliset rakenteet» määrittäisi kuvausta, koska kullekin lauseelle olisi yksi oikea rakenne? Silloin joustavuus katoaisi ja tultai-

⁷ Kampailua sanoista (symbolisesta pääomasta) käydään tieteen rajalla ja ulkopuolella. Terminologista koitinpäinvetoa ovat esimerkiksi *kriittinen lingvistiikka* tai *tieteellinen maailmankatsomus* marksismi-leninismien nimenä 1970-luvulla.

siin olettaneeksi samaa lainomaisuutta kuin »ortodoksisessa lauseenjäsennyksessä». Tai sitten joustavuus olisi sitä, että (muu kuin syntaktinen) näkökulma luo kohdetta syntaktisen kuvauksen päälle. Joka tapauksessa »todellinen kielen rakenne» jää tuntemattomaksi tai olemattomaksi, sillä Alhokin joutuu toteamaan:

Normit vaikuttavat kielenkäyttöön ja kielenkäyttö normeihin; kieli on sekä yksilön että yhteisön omaisuutta. Yksilölle kehittyä vähitellen intuitiota oikeasta ja väärästä, mutta myös kielenkäytön tilanteisesta vaihtelusta. (Mas. 514.)

Näin »todellinen lauserakenne» on yksilönkin omaisuutta, ja tämä omaisuus on viime kädessä vain hänen intuitiollaan tiedettyä. »Todellisuus» on siis intersubjektiivisuutta.

Seuraavassa lainauksessa (Alho mas. 521) uskon tiivistyvän monien teoreettisten syntaktikkojen ajatuksia teoriasta ja käytännöstä; teorian alkuperästä ei tässä mitään mainita:

Teoreettinen tutkimus edellyttää, että ongelmat rajataan ja ratkaistaan tietyn teorian ehdoilla. – Ongelman teoreettinen ratkaisu edellyttää kuitenkin, että ilmiö osataan kuvata neutraalisti. Tässä on nähdäkseen mahdollista nähdä ero selittämisen ja kuvaamisen välillä. – [teorian sisäiset premissit] puolestaan perustuvat vahvoihin oletuksiin siitä, miten kieliä ylipäätään olisi kuvattava. Kuvaamisen apuna voidaan käyttää myös sopivissa kohdissa substantiivilauseketta, adjektiivilauseketta jne., jotka käsitteinä tulevat tietyn teorian perinteestä. Kuvaamisessa ei kuitenkaan ole olennaista järjestelmän täydellisyys eikä kategorioitten jyrkkärajaisuus, ei myöskään sitoutuminen yhden teorian oletuksiin. Tällaiseen esitystapaan pyritään esimerkiksi syntaksin oppikirjoissa, mutta myös teoreettiseen ratkaisuun tähtäävissä tutkimuksissa on ensin annettava tarkka ja vakuuttava kuvaus ilmiön todellisuudesta.

Toisaalta Alho siis joutuu toteamaan, että teoreettisessa lingvistiikassa teoreettiset premissit perustuvat vahvoihin oletuksiin siitä, miten kieliä ylipäätään olisi kuvattava, kun taas kuvauksessa »apuna voidaan käyttää myös sopivissa kohdissa substantiivilauseketta, adjektiivilauseketta jne., jotka käsitteinä tulevat tietyn teorian perinteestä». Tällöin kuvaaminen on jo teoriapitoista, eikä »todellista rakennetta» voi kuvata suoraan: vakuuttava ja tarkka kuvaus ilmiön todellisuudesta on teoriaperinneohtainen, eikä neutraaliutta ole. Ei siis juuri kannattaisi puhua syntaksista »kielen todellisena rakenteena».

Alho, kuten moni muukin, vaikennee siitä epäteoreettisesta kysymyksestä, mistä teorit tulevat. Hän ei myöskään pohdi sitä, että on aivan eriluonteista tehdä teoriaa kuin kuvata sen avulla jotain ilmiötä. Polttavin ongelma ovat oletukset, teorian (sisäiset) premissit, »miten kieliä ylipäätään on kuvattava» -periaatteet. Ne ovat lähes tabuja tai käsittämättömiä, kuten Chomskyn abstraktio »mallinnetaan ideaalia puhuja-kuulijaa homogeenisessa kieliyhteisössä» (Chomsky 1965: 3). Siksi monet kokevat syntaksin opiskelun irralliseksi: sen perusteita ja päämääriä ei ole selvästi sanottu, ja keskustelu heräävistä kysymyksistä on välttelevää tai vähättelevää. Pitäisi sanoa, mistä oletukset tulevat: kielestä, kuvauskielestä vai jostain muualta.

Esimerkiksi Heinosen (1995) artikkelissa suomen subjektittomista lauseista on taustalla olevan teorian asema vahva mutta epäselvä. Hän toteaa, että subjektittomuutta on eriasteista ja että siihen on eri syitä, ilmiö on siis eräässä mielessä joustava. Tämän joustavuuden takana on kuitenkin joustamaton teoreettinen premissi: »All languages can be claimed to be non-pro-drop by default. All overt exceptions must then be explained» (mas.

▷

62). Oletamus on kuvauksen perustana, selittämättömänä aksioomana, jonka poikkeukset on selitettävä ja johon ne on palautettava. Lähtökohtaansa Heinonen ei perustele, ei hän aksioomia tarvitsekaan, mutta hän ei myöskään viittaa kehenkään eikä luonnehdi oletamustaan mitenkään. Onko kyseinen premissi siis esimerkiksi yleistys kielten enemmistöstä, onko se kuvauskielen sisäisen ekonomian kannalta perusteltavissa vai onko se jokin psykologinen olio?

Tutkiessaan suomen erilaisia tunnettuja subjektittomia lauseita Heinonen tulee sitten otsikkonsa tulokseen ”Null Subjects in Finnish: from Either-Or to More-Or-Less.” Nettulos on ennestään tunnetut subjektittomat lauseet.

Heinosen muotoilu on myös vaihtoehtoton. Loogisesti mahdollinen premissi voisi olla esimerkiksi se, että kielissä on persoonataivutus, jolloin esimerkiksi espanjaa ei tarvitsisi selittää lainkaan tai ruotsi olisi selitettävä »drop-agreement-and-pro-insert» -kieli. Premissit voisivat myös olla löyhempiä: Subjekti on lauseessa verbiin inkorporoituneena affiksina ja/tai erillisenä sanana. Toisen voi jättää pois, jos subjekti ei ole kontekstissa korostainen; molempia kannattaa käyttää, jos tilanne sitä vaatii. Kysymys on siitä, mikä katsotaan säännöksi ja mikä poikkeukseksi, ja mitä täytyy tai halutaan selittää.

Selittävät periaatteet voivat tulla kielen sisältä, sen lauserakenteiden omasta autonomisesta systemaattisuudesta kuten Heinosella tai syntaksin ulkopuolelta, lauseen merkityksen ominaisuuksista. Alhon mukaan selityspenestien valinnassa suunta on kohti semantiikkaa. Tämä ei ole syntaksin ja semantiikan suhteessa ennennäkemätöntä. Nykyinen teoreettinen kielitiede (tai jotkut lingvistit koulukuntien sisällä) on löytänyt sen ehkä itsekseen, toisin sanoen autonomisesta syntaksista lähtien, mutta muun muassa *phylsei*, ikonisuus, diagrammaattisuus, proposition kuvaluonne, motivaatio tai generatiivinen semantiikka (ks. esim. Haiman 1985) ovat lingvistiikan koko historian mittaista perinnettä.⁸

Sama asetelma kuin Heinosella näkyy myös Nikanteen ja Holmbergin (1993) toimitamassa artikkelikokoelmassa suomen syntaksista. Oletetaan yleinen sääntö, jonka poikkeukset ovat selitettäviä. Samoja ilmiöitä käsitellään siinä jopa vastakkaisista lähtökohdista (esim. objektin neutraali sija, default-sija, voi olla nominatiivi tai akkusatiivi); tässä mielessä teos on joustava. Mutta molemmista lähtökohdista tulee selityksi objektin sijanvaihtelu, joka perustuu tunnettuihin tosiseikkoihin. On vaikea sanoa, onko ero ensiinkin selityksiin vain terminologinen vai onko aidosti edistytty, esimerkiksi tavoitettu rikkaampia käsitteitä tai kattavampi kuvaus ilmiöjoukosta.⁹ Tutkimusta tehdään lähtemällä kuvaukseen ilmaantuvasta tiukasta periaatteesta, josta todetaan olevan poikkeuksia. Poissaolollaan loistaa mahdollisuus, että jo periaatetta voitaisiin pitää sumeana tai edes että vaihtoehtoja olisi useita. Periaatteet saattavat kuvauskäytännössä joskus mystifioituaakin:

⁸ Pragmatiikka syntaksissa sitä vastoin on enimmältään uutta, esimerkiksi se, mitä vuorovaikutuksellista tai tilanteeseen sidoksista voisi lauserakenteista etsiä. Oikeastaan pragmaattisia sisältöjä lienee pidetty jotenkin toisarvoisina tai häiritsevinä kielen loogista rakennetta ja syntaksia tutkittaessa. Esimerkiksi Siroille »pääpredikaatin» (modaali)looginen rakenne on erillinen formaalisti kuvattava olio, mutta syntaksissa se »peittyi puhutun kielen vaatimien konstruktioiden alle» (1996 [1984]: 241). Puhutun kielen konstruktioista Siro ei puhu. Vilkas pragmatiikan tutkimus muuttanee tilannetta jo lähitulevaisuudessa.

⁹ Nikanteen ja Holmbergin toimittaman kokoelman artikkeleita on esitelty ja vertailtu keskenään sen esipuheessa (s. 8–19).

[Nikanteen infiniittisiin rakenteisiin soveltamaa] Analyysimallia laajentamalla voisi myös laajentaa finiittilauseisiin, jolloin saataisiin esimerkiksi selville ne semanttiset yhteydet, joiden nojalla perinteisessä fennistiikassa loppujen lopuksi on katsottu tiettyjen sivulausetyyppien vastaavan tiettyjä infiniittisiä lauserakenteita [lauseenvastikkeita]. (Nikanne 1997: 354.)

Eikö noita semanttisia yhteyksiä muka tiedetä ja eikö niitä ole pohdittu ja selvästi sanottu: lauseenvastikkeet ja sivulauseet ovat lähiparafraseja, usein korvattavissa toisillaan, ja selvimmissä tapauksissa niissä on samat ydinkonstituentit, mutta erilaisia rajatapauksia on useita (ks. esim. Ikola 1974). Tarkoittaako Nikanteen *loppujen lopuksi* jotain alitajuista?

Selittäminen (kielitieteessä) on monitahoinen asia, joka vaihtelee kohteen mukaan ja sen mukaan, mitä halutaan selittää ja millä. Teoreettisessa kielitieteessä siihen suhtaudutaan nykyään hieman yksipuolisesti tai epäselvästi. Alhokin viittaa selittämiseen kahtalaisesti suhteuttamalla tapoja keskenään: toisaalta hypoteettis-deduktiivisesti postuloimalla ilmiön kattavan selittävän periaatteen ja toisaalta reduktiivisesti käyttämällä lauserakenteen selityksenä asiointilan rakennetta, siis redusoimalla syntaktisia rakenteita semantiikkaan (ja maailmaan).¹⁰

Kysymys syntaksin todellisuudesta sivuaa vielä normatiivisuutta. Syntaksin kohteenä on yleisimmin ollut yleiskielen kodifioidun normin mukaisia lauseita. Puhe taas on välittömämmin luonnollisen normin (puhujien »naiivin» intuition) mukaista kieltä, joka useinkaan ei ole yleiskielen normin mukaista. Alhon mukaan syntaksin tutkimuksessa ei normatiivisia rajoja oikeastaan tarvittaisi, vaan myös kaikki puhuttu kieli on tutkimisen arvoista (mas. 514, 527). Tällöin syntaksin ala ja kysymykset laajenevat olennaisesti, ja syntaksin kokonaisuuteen ilmestyy uudenlaisia kattavuus- ja edustavuuskysymyksiä sekä valintatilanteita. Kysymykset syntaksin todellisuudesta ja toisaalta syntaksin kohteesta ja tutkimusongelmien toteuttamiskelpoisesta rajauksesta ovat silloin myös tyyli- ja rekisterikysymyksiä, ja syntaksin todellisuus on paitsi intersubjektivistista, myös sosiaalista laajemminkin merkityksessä.

KENEN INTUITIO

Vaikka puhutaankin »todellisesta» syntaktisesta rakenteesta tai teorian perisseistä tutkimuksen pohjana, keskeinen käsite on kuitenkin intuitio.

Chomskyn aikana sanottiin tutkittavan intuitiivista tietoa kielestä: myötäsentyisiä, ei välittömästi tiedostettuja, rakenteita »päässä». Siitä saadaan tietoa introspektiolla: ihmi-

¹⁰ Hypoteettis-deduktiivisessa selityksessä (deduktiivis-nomologinen, subsumptioselitys, covering law; Niiniluoto 1980: 54, 192–202) postuloidaan teorian periaate, universaalilaki, jota ei selitetä. Nämä periaatteet kuuluvat universaalikielioppiin ja ovat systeemin aksioomia. Systeemi sisältää niiden lisäksi sääntöjä yksiköiden välillä. Kielioppi on kalkyyliomainen, ja sen sisäinen koherenssi viime kädessä kriteeri. Itkonen ei pidä (autonomisen) kieliopin kirjoittamista selittämisenä, koska teorian premissit löytyvät systeemin sisältä, vaan kieliopillisen intuition eksplikaationa (Itkonen 1976, 1978: 307–310). Aksioomat eivät yleensä ole korrektiin empirisesti tehtyjä induktiivisia yleistyksiä. Selitys voi olla myös ulkoinen, kuten lauserakenteen reduktio asiointilan paikkaisuuteen, mitä Alhokin käyttää, tai psykologinen. Kielen muutoksen selittämisen mahdollisuus, selitettävät ilmiöt ja selittävät perusteet vaihtelevat vieläkin enemmän (ks. esim. Lass 1980 tai Määttä 1994).

nen löytää rakenteet »katsomalla sisään».

Matalan tason syntaktiset ilmiöt, kuten kongruenssi, sanajärjestys ja rektio, ovat sellaisinaan riittävän tarkasti kielenpuhujien intuition mukaisia, järkeenkäyviä ja opittavissa, mutta kun tulee puhe pääsanuudesta, pakollisuudesta ja muun kuin nominilausekkeen lausekerakenteesta, infinitiivirakenteista puhumattakaan, kenen intuitio ja introspektio ratkaisevat? Lauseopin kursseilla käsitys lausekerakenteesta mieluummin indoktrinoidaan opiskelijoihin, kuin että se heistä luonnostaan kumpuaisi ulos. Harjoitus- ja tenttipereista saa usein lukea melko intuitiivisia ratkaisuja, vaikka eivät opiskelijat koulun jälkeen enää turmeltumattomia olekaan. Mutta omaperäiset puut kuuluu opettajan kaataa, mikä ei lisää opiskelijoiden luottamusta omaan intuitioonsa vaan lisää heidän turhautumistaan. Syntaksissa ei ole nostettu kissaa pöydälle: mikä on »todellisen» lauserakenteen, teorioiden premissien, kuvauskielen ja intuition suhde?

Intuitioon tulisi siis suhtautua hienovaraisesti. Tästä seuraa, että lauseopissa pitää olla vaihtoehtoja. Mutta vaihtoehdot pitäisi perustella kunnolla, siis niiden premissit ja tavoitteet ilmaista täsmällisesti. Vaihtoehtoisuutta pitää olla myös vaihtoehtojen sisällä: kuvaaja saakoon koetella ja muuntaa teoriaa. Muutoin syntaksin tutkijajoukko jakautuu kahtia: teorioiden tekijöihin, jotka saavat ajatella ja joilta ei sovi kysellä, ja teorioiden soveltajiin, joille lauseoppi on pelkkää ulkokohtaista kuvausoperaatioiden tekoa.

LÄHTEET

- ALHO, IRJA 1997: Joustavaa lauseoppia. – Virittäjä 101 s. 513–529.
- CHOMSKY, NOAM 1965: Aspects of the theory of syntax. The MIT Press, Cambridge.
- HAIMAN, JOHN 1985: Natural syntax. Cambridge University Press, Cambridge.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: Nykysuomen lauseoppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HEINONEN, TARJA RIITTA 1995: Null subjects in Finnish: from either-or to more-or-less. – SKY 1995 s. 47–78. Suomen kielitieteellinen yhdistys, Helsinki.
- IKOLA, OSMO 1974: Lauseenvastikeoppia. Tietolipas 76. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ITKONEN, ESA 1976: The use and misuse of the principle of axiomatics in linguistics. – *Lingua* 38 s. 185–220.
- 1978: Grammatical theory and metascience. John Benjamins, Amsterdam.
- KAUPPINEN, ANNELI 1997: Koulukielioppi — elämänhallintaa ja systeemin löytämisen iloa. – Virittäjä 101 s. 575–578.
- KELOMÄKI, TAPANI 1991: Lingvistiikan ja ekstralingvistiikan suhteesta. – Tapani Lehtinen & Susanna Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus. Esitelmiä 18. kielitieteen päiviltä* s. 208–233. *Kieli 6*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Kieli ja sen kieliopit* 1994. *Kieli ja sen kieliopit: opetuksen suuntaviivoja*. Opetusministeriö ja Painatuskeskus, Helsinki.
- LASS, ROGER 1980: Explaining language change. Cambridge University Press, Cambridge.
- MÄÄTTÄ, URHO 1994: Funktionaalinen selittäminen morfologiassa. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- NIINILUOTO, ILKKA 1980: Johdatusta tieteenfilosofiaan. Otava, Helsinki.

- NIKANNE, URPO 1997: Suomen infiniittisten adjunktien temporaalinen tulkinta. – *Virittäjä* 101 s. 338–357.
- NIKANNE, URPO – HOLMBERG, ANDERS (toim.) 1993: *Case and other functional categories in Finnish syntax*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- QUIRK, RANDOLPH – GREENBAUM, SIDNEY – LEECH, GEOFFREY – SVARTVIK, JAN 1972: *A grammar of contemporary English*. Longman, London.
- SETÄLÄ, E. N. – NIEMINEN, KAARLO – OJAJÄRVI, AULIS 1968: *Suomen kielen oppikirja*. 19. painos. Otava, Helsinki.
- SINTONEN, MATTI 1981: Transformaatioteoria — kielitieteellinen paradigmako? – Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 6 s. 63–78. Turun yliopisto, Turku.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Tietosanakirja, Helsinki.
- 1996 [1984]: Voimisen ja kelpaamisen verbit syntaksin ongelmana. – Paavo Siro, *Lauseopin periaatteita* s. 216–243. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 1996: *Lauseopin periaatteita*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- SKY 1981 = Suomen Kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 6. Turun yliopisto, Turku.
- VILKUNA, MARIA 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Edita, Helsinki.

THE THEORETICAL BASIS OF SYNTAX

Syntax is being shaken up: on the one hand, different kinds of divergent theories are being formulated, and on the other, the sphere of research is now encompassing the spoken language and pragmatic phenomena. Tensions exist between the different viewpoints: for example, there is no clear agreement on what should form the basis for syntax teaching in schools, or on how syntax research will progress or whether it is just a case of new terms to represent old concepts. Moreover, the starting points and the aims of research are rooted in different approaches. Students often feel that syntax is difficult and unconnected.

‘Low-level’ syntactic phenomena such as agreement, word order and government are in accordance with most people’s intuition and can be learnt. But otherwise, below the surface there are genuine differences in content and in sociological aspects. Descriptive problems concern, for example, the head and many different phrase structures, not to mention infinitival constructions. Whose intuition or which theoretical starting points or aims should be used in approaching the phenomenon (students’ intuitions are very often seen as “incorrect”)? How are sentence constituency and phrase structure presented in, for example, school grammar books or Fennistic research, and how should they be presented? What is the relationship between theoretical premises, description and intuition, and how explicit should descriptions be? What is theoretical and non-theoretical in linguistic research, comparing, for example, wave theory, speech act theory and generative theory? What is the status of empirical research, and what is explanation in syntax?

▷

The article criticises certain views and calls for a discussion of the principles underlying the issues and for better explication of theories, so that conflicts between aims and starting points and with descriptive practice can be reduced. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomen kielen laitos, PL 3,

00014 Helsingin yliopisto

puh. (09) 191 23322

Sähköposti: *tapani.kelomaki@helsinki.fi*